

СЕМАНТИЧКИ УСУД ГРЧКИХ ПОЗАЈМЉЕНИЦА У СРПСКОМ

Наслов реферата показује да ће бити речи само о непреведеним грчким позајмљеницама и о променама у њиховом значењу, дакле о већ утврђеним лексичким гречизмима.

Апсорбована реч може у другом језику доживети мноштво семантичких промена, олакшаних променом контекста, или се њено значење, ако је реч о техничком термину, окамењује — уколико опет нека метафоричка употреба не отвори нова значења. Овакав је случај познате позајмљенице *ровиш* од грчког израза $\alpha\upsilon\gamma\acute{\alpha}$ $\rho\omicron\upsilon\phi\eta\tau\acute{\alpha}$ одн. $\rho\omicron\phi\eta\tau\acute{\alpha}$, која је метафорички проширила значење у „болешљив, ослабљен болешћу“, и тако поновила поступак са матичним грчким глаголом $\rho\omicron\phi\acute{\epsilon}\omega/\rho\omicron\phi\acute{\omega}$, метафорички „исцрпљујем, празним“, свакако без језичке свести о породици речи и о семантичком паралелизму, јер је наш израз искористио семантичку могућност „мек — слаб“, а никако основно значење оригинала „течно, оно што се може прогутати“.

Већ на овом примеру види се колико је тешко класификовати семантичке промене или постојаности уз садашње стање семантичке терминологије, која се још служи недовољно применљивим изразима из стилистике; кад је реч о ономасиологији или кад се истражује реч у области једног језика, метафоре и зеугме још могу да помогну, али кад треба некако назвати реч која преко једног, два или три посредника прелази у други језик, неку која из једног прелази у два различита језика и тамо мења значења, или неку која обиђе Европу да би на Балкану срела себе као непрепознатљиву, и опет не баш сасвим директну позајмљеницу, праве терминологије нема. У овој недоумици, која свакако није само термилошка, него и методска, покушала сам да описним речником обележим неколико семантичких промена у грчким позајмљеницама.

Прва промена значења која буди радозналост је посредништво другог језика, односно компликовани вид тог посредништва: како су се семантички сусреле речи које су путовале преко балканске језичке заједнице са једне стране, и преко европског слоја класичне лексике са друге стране. Познат пример такве промене је група $\alpha\upsilon\theta\acute{\epsilon}\nu\tau\eta\varsigma/\alpha\upsilon\theta\acute{\epsilon}\nu\tau\iota\mu\acute{o}\varsigma$. Промене значења у матичном језику биле су многобројне — од значења „убица“ у Херодота, проширењем

и уопштавањем до „извршилац“, па „посредник власти“, до „газда“ у новогрчком (ἀφέντης). Придев αὐθεντικός који у папирусима из I в.н.е.¹ значи „поуздан“, управо „аутентичан“ у данашњем смислу речи, у средњовековном и новогрчком је мењао значење под утицајем именице, те је тако дошло до израза αὐθεντικός σου σχῆμα² — „госпарски изглед“ или, од посесивне нијансе „господарев — господарски“ до значења „изврстан“ — ἀλογον ἀφεντικόν, καλόν³. Латински је преузео обе речи, authenta као „господар“ у песничком изразу⁴ и authenticus, које у правној терминологији наставља значење αὐθεντικός са папируса. Наша прилагођена позајмљеница *ауџенџичан*, која је стигла преко европског апстрактног речника (вероватно из француског, где се позајмљеница из латинског јавља већ у 12. в.), сусрела се са турцизираним грецизмом *ефендија*. Сличан пример су турске речи позајмљене и у српском и у грчком језику, па затим и у европским језицима, да се у новом облику врате у српски и грчки. Такав пример је турцизам *ћошак*, грчки *κίοςκι*, који се преко немачког посредника вратио у српски као *киоск*. Друга позајмљеница овог типа је *јелек*, грчки *γελέκι*, која се преко шпанског и француског посредништва вратила као *жиле*, док се исти облик у грчком укрестио са постојећим, те се добио *γίλέκι*. У оба наведена случаја, грчке речи су обухватиле и ново значење — у другом и прилагођавањем облика — „продајни павиљон“, односно „прслук европског кроја“, док су у нас остали семантички парови код којих су блиска значења толико дивергирала у језичком осећању, да се без приметног плеоназма или жеље да се прави *figura etymologica* може рећи: „Он је био аутентичан ефендија“ или „имам један јелек и два жилеа“ или „идем до киоска на ћошку“. Оно што посебно пада у очи код ових примера који су много путовали јесте то да искоришћене семантичке нијансе оригинала нису међусобно толико различите, колико су их различите културноисторијске ситуације удаљиле и учиниле страним.

Слични семантички заокрети изазвани културно, историјском ситуацијом или књижевном традицијом јесу псеудотурцизми *гумије* и *мелем*. Захваљујући живом фоклорном значењу које је добила од турског посредника, грчка реч *δίμυτος* — „од дупле пређе, грубо платно“⁵ осећа се као турска, и нема више никакве семантичке везе са оригиналом. Реч *мелем* — „лек“ добила је метафоричку нијансу, али не сама, већ у изразу „мелем на рану“, пошто је у турском посредништву већ измењено значење грчког оригинала

¹ ΡΟху. 260. 60.

² Σπ. Λάμπρος, Φυσιολογική διήγησις... Νέος Ἑλληνομνήμων, 1/1904, 433—449; 51.

³ Αἱ τάξεις τῆς Πόρτας... Serif Baştaş, Ordo Portae, Description grecque de la Porte et de l'armée du Sultan Mehmed II, éd., trad. et com., Οὐγγροελληνικά μελέται, 27, Budapest 1947.

⁴ authentata vatium — Fulgentius, Exp. Virgilinae continentiae, 102, 19.

⁵ Eustathius, Com. ad. Il. et Od., 393, 4.

μάλαμα < μάλαγμα⁶ „мешавина, нешто што је размекшано“. Грчка реч је са своје стране сузила и спецификовала значење у „мешавина (метала) — злато“ и дошла до сличног метафоричког значења „златно срце — добар човек“ сасвим другим семантичким путем.

Занимљив парасемантички пример је турцизам *ogaја*, грчки *ὄντας*. Док грчка употреба не показује изузетност, наша реч је постала замена за реч *соба* (у питање порекла *собе* овде на улазим) у званичним или свечаним контекстима. Ова употреба турцизма као замене за сувише „народски“ израз, на супрот уобичајеном језичком осећању да турцизми дају народску боју, изазвана је вероватно двоструким узроком, утицајем израза из народне поезије — „одаје горње (или доње)“ и паретимолошком везом са „одељење“ у значењу „просторија“.

Велики проблем у испитивању позајмљеница свакако је хронологија — када бисмо познавали само мало више података о поменима речи, или уз већу срећу, и о првим поменима, многи семантички проблеми би се већ тиме решили. Тешко је оценити од којег времена турски језички слој почиње да утиче и преноси утицаје, и да ли тај почетак означава крај директног грчког утицаја. Скок у *Етимолоијском рјечнику* на више места потврђује да је грађевинска терминологија на Балкану скоро искључиво турска, или ширена турским утицајем, да би код грчке позајмљенице *доксаи* од *τοξάτων* остао без спомињања турског посредништва, премда је реч забележена тек у 18. в. и премда у српском означава карактеристичан део управо турске архитектуре. Позната грчка позајмљеница *подрум* свакако има извор у грчком *ὑπόδρομος* с тим што би остало двоумљење у погледу префикса, односно питање да ли је он фонетска трансформација грчког префикса или одговарајући српски превод. Семантички, ни класично ни средње-вековно значење (од „трчање под, испод нечег, преко „места за улаз лађе“ до „доњег пролаза“) не могу да обезбеде директну везу *ὑπόδρομος/δρόμιον* — подрум⁷ како сматра Фазмер, него тек новогрчко *μπουδρούμι* са дефинисаним техничким значењем, при чему се може говорити о пуном грецизму (без превођења префикса).

Пример како хронолошки пресеци могу утицати на семантичке промене, или како се на основу семантичке еволуције могу наслутити хронолошки пресеци, јесте породица позајмљеница од грчког придева *κοντός* „кратак“; црквени термин *кондак*, од грчког деминутива истог значења („кратак песма“) свакако спада у предтурски слој позајмљеница. Вук у *Рјечнику* бележи епитет *кунда* (за кусу кокош), са понављањем основног значења, али без икакве свести о вези са црквеним термином, и најзад деминутив употребљен за црквени термин поново бива позајмљен из грчког у новом, техничком значењу „кратки (дрвени) део пушке“. Грчки и српски

⁶ Од *μάλασσω/μάλαττω*

⁷ *Griechische Lehnwörter...*, Berlin 1944.

независно развијају значење „ударати кундаком“, грчки у именици *κουντάκι* а српски у глаголу *кундачићи*. За независно формирање говорила би секундарна природа српске именице *кундачење*, изведене од глагола, и одсуство грчког глагола. Тако се одиграло тростепено позајмљивање исте речи, сваки пут без осећања везе са претходном, да се у четвртој семантичкој промени значење независно оформи. Независно формирање новог значења, али са битном променом и одвајањем од основног значења десило се са позајмљеницом *арайос*, грчки *ἀρατός*. Од ње је створен глагол *райосиљаћи* (се), чије формирање Скок објашњава аналогijом са *блаосиљаћи*. При томе би рефлексивни облик указивао на семантичку окосницу где се промена у значењу одиграла: скинути са себе *арайос*, нечије проклињање односно злу реч. Тако и аналогija са *блаосиљаћи*, глаголом који означава радњу управо супротну од проклињања, добија дубоко семантичко оправдање.

Наводим још два примера семантичке дивергенције у позајмљеницама из грчког: један је *калуп*, од грчког *καλούπι* које се у матични језик, од оригиналног *καλόπους* вратило турским посредништвом, а у српски је вероватно дошло албанским. Сем конкретног значења, у грчком се развило метафоричко „савршено, по мери“ (у изразу *τοῦ ἔρχεται καλούπι*) и глагол *καλουπώνω* у значењу „преварити“. У српском до прве промене није дошло, а за другу је постојала семантичка паралела у изразу „насамарити“, те се тако проширила само мрежа техничких термина (обућарски, дувански калуп) да са губљењем ове терминологије из свакодневног живота остане метафоричка употреба „све на исти калуп“ и сличне. Други пример је позајмљеница која улази у семантички круг речи са којима је корадикално блиска, како се то десило са речи *иасиаљ*, грчки *κασπάλη*, *καίπαλη* у лексикографа⁸ („fino брашно, прах“): она и семантички спада у групу српске речи *йейео*, која је по свему у етимолошкој вези са грчком речи, али се осетила потреба за прецизним техничким термином, који сувише специфично значење речи *йейео* није могло да обухвати.

Засебна група су турске речи позајмљене у грчком и српском које представљају карактеристичне културноисторијске и психолошке појмове везане за турски начин живота. Док су *инай*, *мерак*, *дерш*, *бекрија* и *цумбус* (грчки *ινάτι/γινάτι*, *μεράκι*, *ντέρτι*, *μπεκοής*, *τσουμπούσι*) семантички истоветни у грчком и српском, други примери показују културноисторијске разлике: турцизам *јаџаак* примио је значење „савезник, помоћник преступника, „онај који даје лежај, ноћење“. Грчко *γιατάκι* међутим, нема таквих значења и остаје просто „лежај“. *Мираз* је био позајмица из турског у ситуацији кад су и грчки и српски имали правни термин, грчки *πρόμα/πρόξ* а српски позајмљеницу *џрђија*. Нови термин је у српском заменио средњевековни правни израз, а у грчком је реч, паретимолошки додуше, али семантички исправно, повезана

⁸ Hesch., Phot., Sud. s. vv.

са глаголом *μοιράζω* „делим“, и тако се без икаквих ознака позајмљености уклопила у домаћи материјал као *μοιράσι*. *Гајџан* је турска позајмљеница која ни у грчком ни у српском није мењала значење, али су оба језика развила сличну метафоричку употребу — грчко *γαϊτανόφρυδα* и наш израз *гајџан-обрвице*, док се за грчко *γαϊτανόμι* „коло које играју крабуље по улицама“ можда може наћи паралелна семантичка нијанса у изразу „ситно везе (у колу)“. Потпуно разилажење у значењу одиграло се код позајмљенице *ремејшиши*, на супрот грчком *μερεμετίζω*, *μερεμετί* „оправљати, оправка (на кући), које је додуше развило пренесено значење „поправљати (кажњавати) дете“ — *μερεμετίζω τὸ παιδί*, али до сличног значења српске позајмљенице није дошло. Иста позајмљеница у албанском такође чува значење „оправке“.

Да је у наслову додато једно „и обратно“ могло би се говорити и о неким семантичким променама које су српске позајмљенице доживеле у грчком. Ове промене, са великом предношћу у броју и временском распону грчких текстова, могле би кључно помоћи стварању слике о контактима два језика у балканској језичкој заједници, о хролошким токовима и паузама и културно-историјским појединостима, али је реч о изолованим лексемима, а не о семантичким поступцима формирања лексике, како то у српском најбоље показују преведенице. У светлу семантичког испитивања грчко-српских језичких веза, позајмљенице нужно имају мањи значај, али и њихове семантичке еволуције добијају кадтад значај парадигме.

Београд.

Светлана Слайшак.

S U M M A R Y

Svetlana Slapšak: SEMANTIC FATE OF THE GREEK LOANWORDS IN SERBIAN

The main difficulty in presenting semantic changes is above all an undefined terminology of historical semantics. Using the term „loanword“ for a word that has not been translated, but more or less modified in the other language, I tried to name the types of its semantic changes in a descriptive form. 1. Double loanwords have come to the Serbian a) through the Balkan language community, mostly by Turkish mediation, and b) through European lexical treasure of classical provenance, so that the kinship between two different forms of the same origin cannot be noticed in the common language any longer (*efendija* — *autentičan*). 2. Semantic evolution of loanwords of Greek origin, come by Turkish mediation, and therefore taken as Turkish loanwords, with specific, mostly folklorical connotations (*dimije*, *melem*). 3. Loanwords that gained two or more different meanings due to the different stages of loaning, mostly linked with chronological cuts (*kondak* — *kundak*). 4. Semantic creativity of loanwords based on metaphorical extensions (*rovit* — „soft-boiled“, but also

,weakened, ill“). 5. Turkish loanwords and their fate in Greek and Serbian — unchanged notions (*inai, dert, merak* — *ινάτι, ντέρτι, μεράκι*) and changed notions (*kalup* — *καλόπι, μερεμετίζω* — *remetiti*).

The principal difference between Greek loanwords in Serbian and Slavic loanwords in Greek is that in the first case we deal with semantic proceeding of creating a lexical variety, and in the second, with isolated lexems that can be determined in certain cultural and historical areas. The processus of modelling the Serbian vocabulary is much better shown in the translated loanwords (*calques*) but even the semantic evolution of untranslated loanwords can furnish impressive examples of semantic adaptation.